

גוברמן וחבריו - אנשי-קשר צנועים ואמיצים

שנתנו הראשונה במוסקבה חלפה עד מהרה. קצב ההסתגלות לתנאי המקום וצבירת הנסיון ההכרחי היו מהירים מכפי ששיערנו, מה שאיפשר התקדמות מרשימה בעבודה שבה ראינו אתגר עיקרי. הקלו עלינו, כמובן, השינויים באווירה הכללית במדינה ובהלכי הרוח בין היהודים, הגם שמוסדות הבטחון הפנימי שלטו עדיין ביד חזקה וללא עוררין. היתה זאת השנה הראשונה לאחר מותו של סטאלין, והשינוי בסגנון השלטוני של המשטר החדש, קטן ככל שהיה, שיפר את האווירה הכללית, והיתה לכך השפעה מעבר לערך המעשי של השינוי עצמו. הפחד מקיום מגע גלוי איתנו, בכל זאת נחלש. יותר ויותר יהודים ביקרו, כאמור, בבית-הכנסת. בהדרגה גדל גם מספר הצעירים שהעזו לפקוד את בית-הכנסת. בחגים התמלא בית-הכנסת מפה-לפה. שררה אווירה של התרוממות הרוח, של חמימות והתלכדות, ולוא גם לשעות ספורות. נוכחותנו - על נשינו וילדינו - תרמה הרבה לאווירה זו.

בבחינת הידוש היו גם הקונצרטים של שירי פולקלור יהודי ביידיש. גילויי ההזדהות היהודית בקונצרטים אלה הדהימו אותנו. יכולנו לחוש בסימנים הראשונים של ההתעוררות הלאומית היהודית בקרב הדור הצעיר. המפגש עם התופעה החדשה ריגש אותנו עמוקות. עם זאת נוהרנו לא להיגרר להגזמה בקריאת ממדי ההתעוררות הזאת. אחרי ככלות הכל, מאות היהודים שמילאו את האולמות, היו אך מיעוט זעיר מקרב האוכלוסייה היהודית הגדולה של מוסקבה. הרוב המכריע של היהודים שביקרו בקונצרטים אלה היו מיוצאי צ'רנוביץ', מולדביה, פולין, אוקראינה המערבית והארצות הבלטיות, קהל יהודי שעדיין שמר, במידה כלשהי, על זיקתו הלאומית. ובכל זאת היוו הקונצרטים האלה, גורם שעודד אותנו וחיזק את תקוותנו כי ההתעוררות היהודית הלאומית תלך ותגבר, תלך ותתרחב.

במוסקבה, בעונת הקיץ, כבר היו מספר דירות שבהן קיימנו פגישות עם יהודים ואליהן יכולנו להביא חומר קריאה, ספרי תפילה ותשמשי קודש. היו אלה לרוב דירות קטנות או חדרים בדירות שבהם התגוררו יהודים זקנים יחסית. צעירים יותר ובעלי משפחות עם ילדים לא העזו לארח אותנו, מפאת הסיכון שבדבר. דירתו של לוי, יהודי כבן שבעים, שימשה אותנו תדירות. בנעוריו היה עסקן פועלי ציון שמאל, שהכיר אישית את בן-גוריון ובן-צבי וידע יידיש ועברית. הוא גר עם בתו הרווקה בדירת חדר, בבניין עצום בגודלו על הגדה השמאלית של נהר מוסקבה. בניין זה שימש לפני המהפכה בית-מלון ענקי לסוחרים מערים ועיירות של רוסיה המרכזית שהיו מבקרים בעיר בהמוניהם. לבניין היו כניסות רבות, שהובילו לפרוזדורים ארוכים-ארוכים, שבצדיהם דירות בנות חדר, עם כניסות נפרדות מן הפרוזדור. לכל כמה דירות היו מטבח ושירותים משותפים.

לויין הזקן והחולני יצא את חדרו רק לעתים רחוקות, והקשר איתו נוצר באמצעות אליהו גוברמן, איש הקשר החשוב ביותר שלנו. גוברמן בדק פעמים אחדות האם אני מצליח להגיע אל הדירה ללא "זנב". בדק ברחוב ובדק בפרוזדור הארוך שבו גר לויין. לדעתו הגעתי "נקי". פעם או פעמיים כשהגענו אל החדר ניתקלנו בבתו של לויין, אך היא היתה עוזבת מיד עם בואנו. התרשמתי שאין היא מתלהבת מן הביקורים.

שם, בחדרון הקטן התקיימו שיחות ארוכות עם לויין ועם גוברמן. סיפרתי להם על המתרחש בארץ, ואילו הם הדריכוני להבין את המתרחש בקרב היהודים. בפרבר אחר של מוסקבה בדירונת של שני חדרים התגוררו שתי אחיות, שהקשר עמן נוצר באמצעות אחותן בישראל. ברכה, האחות הבכירה מורה לפסנתר, קטנה ושברירית, היתה האמיצה מבין השתיים, בעלת אופי חזק, ציונית נלהבת, שהיתה מקיימת קשר עם החוג שאליו השתייך גוברמן. אחותה, רופאה במקצועה, היתה, כפי שהתרשמתי, זהירה מאחותה, ואפילו מפוחדת קמעא. היה לה בן, נער נחמד, שדודתו חנכה אותו כיהודי וציוני. לנער זה היה חבר, מישה שמו, שגם הוא ממשפחה ציונית, ושני הנערים היו בין המעטים בני גילם שפקדו את בית-הכנסת בכל החגים. אינני זוכר איך נודע לנערים אלה שאנו, אנשי השגרירות, יוצאים בימות הקיץ לרחוץ במימי נהר מוסקבה, במקום קיט שנקרא סרברני-בור ("יער כסוף"). להפתעתנו ולשמחתנו, מצאו אותנו הנערים ליד הנהר. על החוף הם נמנעו אמנם מלגשת אלינו, אך במים, בעת השחיה בין המון המתרחצים, היו מוצאים הזדמנות להחליף עמנו דברים.

שתי האחיות בטחו בנער חמודות זה, ופעמים מספר היה נוכח בעת שיחותינו. את דירתן ניצלתי גם לפגישות עם גוברמן. עד היום לא נודע לי דבר על גורל הנער וגורל חברו.

בית שלישי, מיוחד במינו, היה בתוך קבוצה גדולה של בתי-עץ קטנים, שהיו מעין שכונה יוצאת דופן במוסקבה. בתי-עץ קטנים, דומים זה לזה, ומפוזרים בתוך חצר גדולה מאוד, ובאי-סדר רב. לא היה זה רחוב רגיל שמשני צדיו שורות בתים, כי אם מצבור של בתים בודדים, ללא חיבור ביניהם וללא חצרות. מין ג'ונגל של בתים קטנים פרטיים, שלא זכור לי כיצד זכו לבעלות פרטית.

בבית כזה גר בגפו יהודי בוכרי, חכמוב, שמוצאו מטשקנט. כאן, במוסקבה, הוא ניהל חנות ממשלתית לא-גדולה לממכר דברי ביגוד קלים, לבנים וסידקית. חכמוב ניהל את החנות בהצלחה רבה ולשביעות רצונם של הממונים עליו בארגון-הגג של רשת החנויות. חכמוב סיפר לי כי הצליח לשכנע את הבוסים שלו שלא כדאי להרחיב את החנות, וכי בעזרת 4-5 עובדים הוא מצליח להגיע למחזור גדול יותר מאשר החנויות הגדולות יותר. חכמוב היה זה שלימדנו כיצד פעלה מערכת המסחר הקמעונאי הסובייטי באותם ימים. מנהלי החנויות השונות, על-פי סוגי הסחורות הנמכרות בהן, קיימו קשרים הדוקים ביניהם. במהלך עסקות חליפין שניהלו ביניהם, הם היו מספקים זה לזה סחורות שהיה קושי להשיגן. ואכן, חכמוב לא סבל ממחסור. מצרכי מזון ואפילו פירות היו אצלו בשפע. חכמוב גם הרוויח לא מעט כסף מן הצד, שסייע בידו לכסות הפסדים שנגרמו על-ידי חמשת עובדיו

שנהגו לגנוב מהחנות. כך פרח לו העסק כשכל אחד מעלים עין מ"עיסוקי" עמיתו. תחילה הייתי מבקר אצל חכמוב בחנות עם בבה, שהיתה עורכת בה קניות תמימות. לחכמוב, שנהג לבקר בקביעות בבית-הכנסת, הייתי מביא סידורים וטליתות, שאותם היה מחלק בין היהודים בבית-הכנסת. נראה שעשה זאת בזהירות ובחכמה, והפעם שלא למטרות רווח. לקראת יום העצמאות הזמין אותי ואת בבה לביתו, והדבר הצריך מבצע מאורגן כהלכה. הגענו לפנות ערב לתחנת הרכבת התחתית שבקרבת השכונה שבה גר חכמוב. יצאנו אל הרחוב והתחלנו ללכת בכיוון שקבע לנו חכמוב מראש. הוא עצמו חיכה לנו בצדו השני של הרחוב, ועקב אחרינו, עד אשר החליט שאין אחרינו כל מעקב. רק אז חצה את הרחוב והובילנו אל ביתו בין הבתים המפוזרים של שכונתו. נכנסנו לחדר גדול למדי, שהיה גדוש חפצים, עד כי מראהו דמה לחנות רהיטים וכלי-בית. כל מה שניתן היה להשיג בכסף במוסקבה נערם בחדר. מקרר ורהיטים, מכשיר רדיו גדול ומרשים, ואם זכרוני אינו מטעני, אפילו פסנתר היה שם. השולחן היה ערוך ומלא מכל טוב, כולל פירות מטשקנט ומגרוזיה, שאינך יכול למצאם בחנויות מוסקבה. בירכנו "שהחיינו" והרמנו כוסית לחיי המדינה. כך חגגנו עם בבה, את חג העצמאות. חכמוב האיץ בנו לבקר בטשקנט. היהודים הבוכרים, טען, שמרו על יהדותם, ויש ביניהם פה ושם גם דוברי עברית. הוא סיפר לנו גם על זיקתם של יהודי גרוזיה ליהדות ועל שבט יהודי אחר, ששמר יותר מאחרים על זהותו היהודית. אלו הם יהודים הרריים, הידועים בכינוי "טאטים". הטאטים הם למעשה אחד העמים המוסלמים באזרביידז'אן, שיהודי קווקז ההרריים התגוררו בקרבם או בשכנותם. עדת יהודי קווקז זו היתה מרוכזת בעיקר בבאקו, דרבנט ובעיירות ובכפרים של אותו אזור.

בעקבות המגעים שקיימנו עם חכמוב, החלטנו לכלול בתכנית הנסיעות שלנו גם ביקורים בגרוזיה, באוזבקיסטן, ואם יתאפשר גם באזרביידז'אן. קיווינו שבטשקנט נוכל להיעזר בקשרים שימציא לנו חכמוב.

המוני היהודים ברוסיה, אוקראינה ובילורוסיה, עדיין חיו במצב של ניתוק כמעט מוחלט מעברה ושורשיה התרבותיים, לאומיים ודתיים של היהדות, ודורות גדלו באווירה זו של ניתוק. קיומה של מדינת ישראל עדיין לא היווה גורם משמעותי בתודעתם.

יחד עם זאת, לא היה לנו כבר ספק שניצני ההתעוררות אכן נבטו. התברר, שיהודי האזורים המערביים של ברית-המועצות, שנבלעו על-ידי המעצמה הגדולה הזאת, ועתה היו מפוזרים על-פני חלקיה השונים של המדינה, השפיעו השפעה חיובית על תודעתם הלאומית של יהודי רוסיה, אוקראינה ובילורוסיה, שאיתם באו במגע. הזעזוע שעבר על יהודי ברית-המועצות בשנים השחורות של שלהי שלטונו של סטאלין, היווה אף הוא גורם שהכין את הקרקע לראשיתה של ההתעוררות הלאומית. בתהליך ההתעוררות בלט מקומה המרכזי של מדינת ישראל בעצם קיומה.

בתוך ההתהוות החדשה ביקשנו לוודא האם ישנם נסיונות של התארגנות יהודית. גילינו שברחבי ברית-המועצות היו מפוזרים קבוצות קטנות, או חוגים של יהודים בעלי הכרה לאומית-ציונית. קשה היה לקבוע בוודאות האם מדובר בתאים בעלי אופי מבני של ארגון. בין הקבוצות הבודדות כמעט שלא נוצר עדיין מגע כלשהו. ייתכן שרק בשל כך הצליחו להישרד. רק כעבור שנים, כשהתחילה העלייה לישראל בממדים משמעותיים, נודעו יותר עובדות על יהודים רבים, שנאסרו ונכלאו לאחר שהואשמו בפעילות ציונית. אולם ברור, שגדול בהרבה היה מספר היהודים שנהגו להיפגש בחוגים חברתיים. יהודים היו נפגשים בימי חג סעודה משותפת, או סתם במסיבות ששימשו הזדמנות למפגש יהודי-ציוני.

עם הזמן, למדנו על קיום חוגים פעילים ורציניים יותר, ועם כמה מהם הצלחנו ליצור מגע. בכמה מקרים אף נוצר מגע הדוק למדי, כמו עם גוברמן ויבלונסקי, שני חברים באחד החוגים, שתרומתם היתה מיוחדת במינה.

כשהתפלל בבית-הכנסת, נהג גוברמן לשבת בשורות האחרונות. לעתים קרובות, עמד לידו יהודי זקן, גבה-קומה ורזה מאוד. פעמים ראינו אותו יוצא את בית-הכנסת יחד עם גוברמן והולך לאיטו. הוא עשה רושם שאיננו בקו הבריאות.

והנה, פעם סיפר גוברמן לקהת שיהודי נפלא זה, יבלונסקי שמו, מתגורר בגפו ועובד כשומר לילה. חדרו של יבלונסקי, סיפר גוברמן, הוא אוצר אמיתי. במשך שנים אסף יבלונסקי ספרים וכתבי-יד יהודיים. גוברמן לא ידע כיצד הצליח הלה ללקט ממש אוצר של נכסי תרבות יהודית בעברית וביידיש, ספרי קודש, ספרות, שירה ופובליציסטיקה. יבלונסקי הביע בפניו את החשש שכאשר יילך לעולמו, יפלו כל האוצרות שאסף במשך עשרות שנים לידי השלטונות, ויושמדו. לכן ביקש את עזרתנו בהברחת הספרים וכתבי-היד לישראל.

גוברמן אמר שהוא ואשתו נוהגים לבקר אצל יבלונסקי מדי פעם, ולכן בואם לא יעורר חשדות אצל השכנים. גוברמן, כך נועצנו, יתחיל להוציא מחדרו של יבלונסקי מדי פעם חבילות קטנות עם ספרים. בפגישות קצרות במקומות ציבוריים, בתוך המון העוברים בדרך או בחנויות, הוא יעביר את הספרים לאחד מאיתנו. יבלונסקי הזקן יפעל לפי שיקול דעתו בקביעת המבחר והעדיפויות של החומר. ה"מבצע" נערך לרוב בזוגות.

אצל יבלונסקי נשמרו כתבי-יד של המשוררים אלישע רודין, שהלך לעולמו עוד בנעוריו, ושל חיים לנסקי גם הוא לא היה בין החיים, שכללו שירים שטרם ראו אור. לאחר שהמשלוחים הראשונים הגיעו ארצה, אישרו חוקרי ספרות והיסטוריה מן האוניברסיטה העברית בירושלים כי אמנם נפל לידינו אוצר ממש.

גוברמן הציע להיפגש בחדרו של יבלונסקי וכך הלכנו משה קהת ואנוכי בעקבות יבלונסקי, אך מצדו השני של הרחוב. כאשר התקרבו לביתו של יבלונסקי, ניגש אלינו גוברמן והכניס אותנו לחצר, שבאחת מפינותיה שכן חדרו של יבלונסקי. חדר בודד בחצר של בית ישן. מצאנו את עצמנו בחדר קטן, שהספרים גודשים בו את כל קירותיו, שורות שורות, מן הרצפה ועד התקרה. זאת היתה הפגישה הראשונה שלנו עם גוברמן בחדר, לאחר פגישות רבות שהתקיימו ברחוב, בחנויות, בבתי-מרקחת ובתחנות מטר. עד הפגישה אצל

יבלונסקי, קיימנו פגישות חטופות ביותר, כשבמקרה הטוב יכול היה להחליף עמנו מספר משפטים, ותו לא. הפעם, התרגש האיש עד לדמעות, והתחבק אתנו. יבלונסקי, נרגש לא פחות, הוציא בקבוק יין ושתינו "לחיים" ובירכנו "שהחיינו". במשך שלושים שנה אסף יבלונסקי ספרים וכתבי-יד ושמר על הנכס הזה. גם בתקופות הקשות ביותר לא נטש את החדר שבו נשמרו הספרים וכתבי-היד. הוא הראה לנו תנ"ך שהודפס ב-1663, גליונות ראשונים של "הפועל הצעיר", כתבי-יד של סופרים מ-1903, ובהתרגשות מיוחדת - כתבי-יד ומכתבים של המשורר הצעיר אלישע רודין, מ-1942. עד שנות השלושים, עמד יבלונסקי בקשרים עם הספרייה הלאומית בירושלים. עתה, ביקש להבריח לישראל מה שניתן, כדי להציל את הנכס היקר.

יבלונסקי שהכיר אישית את המשוררים רודין ולנסקי, אולי מאחרוני המשוררים בברית-המועצות שכתבו עברית, סיפר לנו כי לאחר שאחדות מיצירותיו התפרסמו בישראל ב"דבר", "הארץ" ו"גליונות", סבל רודין קשות מרדיפת השלטונות. הוא הלך לעולמו ב-1946. על חיים לנסקי דיבר יבלונסקי ארוכות. המשורר המוכשר זכה בנעוריו להערכתו הרבה של ביאליק. הוא נאסר ב-1934 ונדון לחמש שנים בעבודות פרך במחנות בסיביר. יבלונסקי סיפר שלנסקי פנה לסופר הרוסי הגדול מקסים גורקי וביקש את עזרתו לאחר שהסביר לגורקי שנענש על כך שכתב עברית. לאחר חמש שנים במחנות חזר לנסקי ללנינגרד, אך כעבור זמן מה נאסר שוב ונשלח לסיביר, שם מת בגיל 37.

אצל יבלונסקי נשמרו העתקים של שירי לנסקי שטרם ראו אור. המשורר עצמו העתיק בכתב ידו את השירים האלה והם נשמרו מוכנים לפרסום.

שאול, שקיבל את כתבי-היד ששלחנו ממוסקבה, מסר אותם לסופר ולעורך אברהם קריב, שדאג להוצאתם לאור בספר "הענף הגדוע" (מוסד ביאליק 1954).

כך ניצלו משמד בעזרתם של יבלונסקי והזוג גוברמן יצירותיהם של חיים לנסקי ואלישע רודין אחרוני המשוררים העבריים מתקופת סטאלין ברוסיה, והן שמורות בבית הספרים הלאומי בירושלים.

אינני זוכר כמה "משלוחים" הצליחו גוברמן ואשתו להוציא מחדרו של יבלונסקי ולמסור לידינו. אך לצערנו, הפעולה לא נמשכה זמן רב. יום אחד התברר לנו, כי היהודי הנפלא יבלונסקי נפטר. גוברמן בא לבקרו, ומצא את חדרו של יבלונסקי נעול וחתום. חצרן הבית סיפר לגוברמן כי יבלונסקי מת, והמשטרה נעלה וחתמה את החדר.

לאחר שאנשי החוג התחילו לקבל מאיתנו עיתונים ישראליים בעברית ואת העתון הציוני "אונזר ווארט" שהופיע בפאריס ביידיש, הם נהגו לקיים דיונים על המתרחש בארץ, ומדי פעם היו מציגים לנו שאלות להבהרה. גוברמן היה מדווח לנו על סיכומי שיחותיהם. החוג נהג להיפגש בבתים פרטיים במלחובקה-פרבר מוסקבאי, שבו גרו יהודים רבים יחסית. זכור לי כי גוברמן מסר לי דיווח על דיון שהתקיים במלחובקה. לאחר שב"פרוודה" או ב"איזבסטיה" הופיעה ידיעה שישראל עומדת לאפשר לארצות-הברית להקים בחיפה בסיס לצי האמריקני. ובכן, היהודים שהתאספו יום אחד ב-1954 במלחובקה, החליטו שאם חיוני לבטחונה של ישראל

להקים בחיפה בסיס לצי האמריקני, יש לכך הצדקה גם אם סביר להניח שהדבר יהיה למורת רוחה של ברית-המועצות.

בהזדמנות אחרת, שוחחו אנשי החוג על שתי ידיעות שקראו בעיתון ישראלי. האחת סיפרה על קבוצת יהודים, יוצאי רומניה, שחבריה ירדו חזרה לרומניה. השניה היתה ידיעה על שביתת הרופאים בישראל. ביחס לידיעה הראשונה, החליטו יהודי מלחובקה שאין להתרגש יתר על המידה. ירידה כזאת אינה לא טבעית בתוך הזרם הגדול של העולים, בבחינת שבבי עץ שמתפזרים כאשר כורתים יער. מה שהדאיג את אנשי החוג היתה השביתה - "הכי צד מעיזים רופאים לשבות בישראל, מדינה שזה עתה מתחילה לבנות את כלכלתה?"

בשיחות שקיימתי עם גוברמן, שמעתי לראשונה את הערכתו כי מתגלים סימנים שמנהיגות ברית-המועצות שואפת לשפר את יחסיה עם העולם המערבי. באותה עת ניהלה ברית-המועצות משא-ומתן על הסדר עם פינלנד ועם אוסטריה, הסדר שיושגת על עצמאות המדינות האלה, תוך התחייבויות לשמירת האינטרסים של ברית-המועצות. במקרה של אוסטריה - מדיניות של נייטרליות מפורשת, ובמקרה של פינלנד - גם התחייבויות לשמירה על מדיניות "ידידותית" כלפי ברית-המועצות, וקשרים כלכליים עמה. על-פי הנימות החדשות בעיתונים הסובייטים, יכלו אזרחי ברית-המועצות לגלות מגמה לפתיחת דף חדש ביחסים עם המערב, ונטייה להכניס שינויים גם במדיניות החוץ. לדברי גוברמן, האוכלוסייה, שרק לפני פחות מעשר שנים חוותה את הטראומה של מלחמה איומה, קיבלה את משבי הרוח החדשים האלה בקורת-רוח ובאהדה. גוברמן הביע מדי פעם תקווה שהשינויים במדיניות החוץ יאפשרו למעצמות המערב להשפיע על שלטונות ברית-המועצות בנושא היהודי, על-ידי פניות, ואולי גם בהפעלת לחצים.

עברו עוד חודשים רבים, עד אשר הבעות התקוה וההשערות לגבי עתיד המדיניות הסובייטית, יהפכו למסר ברור אצל מספר גדל והולך של יהודים שעמם שוחחנו: מסר לפיו הגיעה השעה לפעול למען גיוס לחץ ציבורי ומדיני בעניינם.

מצבם הטרגי של יהודי ברית-המועצות בלט לנגד עינינו מן ההתחלה. היהודים הסובייטים נדונו על-ידי השלטון להתבולל ולהעלם כמיעוט אתני, לאומי ודתי. אך מצד שני, הקפיד המשטר הסובייטי על רישום לאומיותו של כל אזרח. גם האנטישמיות הנפוצה בשכבות העם, כמו גם במנגנון השולט-חרף העמדה האידיאולוגית המוצהרת, המסתייגת מן האנטישמיות כביכול-הזכירה ליהודים בצורה מכאיבה את ייחודם הלאומי והדתי. וכך, בעוד ששאיפת השלטון היא "לחסל" את הבעיה היהודית בדרך של התבוללות מוחלטת וסופית, בפועל הוא מונע מהיהודים לשכוח את ייחודם הלאומי. דור שלם של יהודים, שנולדו וגדלו בתוך המשטר הסובייטי, התייחס אל יהדותו רק כסטיגמה המפריעה לו לחיות כשאר אזרחי ברית-המועצות.

המשטר דאג לעליונות מעמדם של התרבות הרוסית והשפה הרוסית, ויחד עם זאת איפשר לשאר המיעוטים לשמור על שפתם ותרבותם. לכמה מיעוטים, שעד המהפכה לא היתה תרבות משלהם, יזם השלטון פיתוח יסודות של תרבות לאומית. דאגו לכתוב למענם היסטוריה, להקים להם להקות פולקלור של שירים וריקודים,

ואפילו עודדו שימוש בבגדים לאומיים.

יום אחד גילינו על לוח מודעות בחוצות מוסקבה מודעה מאירת עיניים על הופעה של להקת פוקלור "אקזוטית" של מיעוט אתני שאת שמו לא הכרנו קודם - במודעה צוין אברמוביץ' או חיימוביץ' כמנהל האמנותי של הלהקה. יהודי שגזלו ממנו את תרבותו הלאומית העשירה, את שפתו, את תולדות עמו העתיק, עם שרישומו כה רב בהיסטוריה של עולם התרבות. יהודי זה היה מופקד על פיתוח ניצניה של תרבות לאומית של יחידה אתנית שחסרה עדיין היסטוריה כתובה.

זה היה גורלו של ה"רבינוביץ'" בברית-המועצות, שמכל יהדותו השאירו לו בדרכונו את שמו וציון מוצאו הלאומי, מה שהקל על השלטון להפלות אותו לרעה ואיפשר לאנטישמים למיניהם להשמיצו בשנאה.

גם לאחר מותו של סטאלין ראה השלטון ביהודים מיעוט שאין לסמוך על נאמנותו, במיוחד בתנאי היריבות המתמדת בין הגוש שבראשו עמדה ברית-המועצות, לבין המערב הקפיטליסטי. לכן היה השלטון מעוניין לשים חיץ ולמנוע כל מגע בין יהודי ברית-המועצות לבין ישראל ויהודי התפוצות.

בה בעת לא גילו הישראלים או הציבור היהודי במערב עניין רב בגורל יהודי ברית-המועצות. מלבד האפיזודה החולפת של הוועד היהודי האנטי-פאשיסטי וימי המחאות נגד משפטי הרופאים ב-1952, לא עמדה בעיית יהודי ברית-המועצות על סדר היום של החיים הפוליטיים והציבוריים לא של יהודי ישראל ולא של יהודי התפוצות. הללו כמו השלימו עם המציאות המרה שהיתה מנת חלקם. ככל שהצלחנו להרבות בפגישות ושיחות עם היהודים בברית-המועצות, כך יכולנו לשמוע קולות ברורים יותר: "צריך לעורר את תשומת לבו של העולם החופשי לגורל של יהודי ברית-המועצות. המשטר בברית-המועצות החל לחפש קשרים אל העולם המערבי... ייתכן ועתה יגלה המשטר יתר רגישות למה שאומרים במערב..." דברים ברוח זו התחלנו לשדר בדיווחים שלנו לישראל. במרוצת השנה היו אלה למסר המרכזי שלנו. "יהודי ברית-המועצות מתעוררים. יש לעורר את יהודי ישראל ואת יהדות העולם החופשי. יש לפתוח בהסברה במערב."